

OEFENEN IN BARMHARTIGHEID

Titels van verhalen zijn veelzeggend. Graag wil ik van tevoren iets zeggen over de titel van dit verhaal. Tijdens het werken aan deze lezing is de titel namelijk een aantal keer veranderd. Toen ik begon met schrijven, had ik een voorkeur voor 'oefenen in barmhartigheid': dat drukte voor mijn gevoel het duidelijkste uit dat een mens kan leren om de wereld door een barmhartige bril te bekijken, om barmhartigheid te beoefenen en als mens daarin te groeien. Maar in de loop van de tijd werd ik iets pessimistischer en zag ik niet alleen hoe moeilijk die weg is, maar ook hoe lastig het is om hem geloofwaardig te gaan. Daarom dacht ik meer aan de titel 'laveren tussen onbarmhartigheid en barmhartigheid'. Ik heb zelfs even gespeeld met het idee om het verhaal, overeenkomstig de zeven werken van barmhartigheid, een titel mee te geven als 'zeven aarzelingen op de weg van de barmhartigheid'. In mijn verhaal formuleer ik namelijk een flink aantal bedenkingen. Ik denk dat het belangrijk is om onze aarzelingen te verwoorden. Alleen als we ze eerlijk onder ogen zien, en samen delen, kunnen we overtuigd en geloofwaardig de weg van de barmhartigheid verder gaan. Uiteindelijk heb ik ervoor gekozen de oorspronkelijke werktitel te handhaven. Die titel past goed bij dit verhaal dat gaat over de herkenning van een mooi ideaal, maar ook over de moeizame vormgeving ervan in de praktijk.

Een aangrijpend beeld

Ik stootte onlangs op een aangrijpende prent. Het is een afbeelding uit de tijd van de Dertigjarige Oorlog. Men ziet erop hoe mensen in die bijzonder gruwelijke oorlog het slachtoffer werden van wreed optredende soldaten. Onder een grote oude boom bevindt zich het leger met een aantal gevangenen. Er is kennelijk sprake van een bestraffing: tientallen mensen worden opgehangen aan twee enorme takken van de boom. Er zijn ook twee priesters onder de mensen: één die de veroordeelden bijstaat en de laatste zegen geeft, een ander die, balancerend op een ladder en met een kruisbeeld in zijn linkerhand, de boom in klimt om de stervenden nabij te zijn. De prent is schokkend: niet alleen omdat op zo'n directe wijze de verschrikkingen van de oorlog worden uitgebeeld, maar ook omdat zichtbaar wordt hoe kwetsbaar, temidden van dit geweld, de priesters en werkers van barmhartigheid zijn. Het is niet zomaar een prent uit een verre eeuw. Ze bevindt zich in de nalatenschap van Vincentius a Paolo. De man die een van de sleutelfiguren was in de oprichting van een beweging van barmhartigheid, bewaarde deze afbeelding van een gebeurtenis uit zijn eigen tijd, in zijn cel.

Kennelijk is het belangrijk voor een werker van barmhartigheid, om ook het beeld van onbarmhartigheid voor ogen te houden.

Onbarmhartig

Onze werkwereeld is onbarmhartig. Mensen hebben er bijna geen ruimte om zich barmhartig te tonen. Dagelijks vallen er slachtoffers. Ik zie het om me heen, hoe vaak we mensen laten 'hangen' en opgeven. Een paar voorbeelden uit mijn eigen omgeving om dit te illustreren. Allereerst: de afgewezen sollicitant. We behandelen onze sollicitanten meestal tamelijk onbarmhartig. We besteden al weinig aandacht aan hun telefoontjes en brieven. We kunnen er maar één plaats, de rest doet er eigenlijk niet toe. Iemand die niet beantwoordt aan het profiel, niet de juiste diploma's heeft of onvoldoende werkervaring, sluiten we zonder aarzeling van de procedure uit en laten we aan zijn lot over. De persoon krijgt geen gesprek en geen enkele kans. We bemoeien ons er ook niet meer mee. Dat is tamelijk onbarmhartig, maar wij vinden het gewoon. Wat we ook gewoon vinden, of tenminste acceptabel, is als een manager iemand die aantoonbaar en langdurig slecht functioneert, overplaatsing of ontslag oplegt. Ook dat is

onbarmhartig, de persoon wordt tot de galg veroordeeld. Op zijn best bedenken we een goede regeling: zoals de priester die de mensen onder de boom zijn zegen meegeeft. Een ander voorbeeld: in de harde wereld van de universiteiten wordt onbarmhartig geoordeeld over het werk van anderen. Zo maakte ik onlangs mee hoe een proefschrift van een ijverige jongeman, het werk van vijf of zes jaar toewijding, zonder pardon werd afgekeurd en als onvoldoende werd beoordeeld. Het boek moest volgens de commissie compleet anders worden opgezet. Ook recensies zijn vaak genadeloos in hun kritiek. Zo is de wereld van de wetenschap: ze kan mensen totaal de grond in boren. En wij zijn er aan gewend geraakt. Weer een ander voorbeeld is de examencommissie die een onbarmhartig oordeel velt, als studenten onvoldoende resultaten hebben: ze krijgen een bindend studieadvies en worden uitgesloten van vervolgstudie. De studenten verdwijnen uit beeld, ze zoeken het verder maar uit. Het zijn stuk voor stuk voorbeelden waarmee ik deze maand in mijn eigen werkomgeving in het hoger onderwijs werd geconfronteerd. Mensen nemen besluiten met verstrekkende gevolgen, die zwakken weren en slachtoffers maken. Zijn deze mensen onbarmhartig? Zouden ze het anders kunnen doen? En ben ik medeplichtig? Zijn de regels verkeerd, gaan de mensen er verkeerd mee om? Waarschijnlijk niet. En toch worden anderen mensen er onbarmhartig door getroffen.

Is onze werkweld onbarmhartig? Zijn het de mensen die zich onbarmhartig gedragen? Of gaat het om een andere vraag: wat je daar aan barmhartigheid tegenover kunt stellen?

Wat is barmhartigheid?

Barmhartig zijn de mensen die de brokken mogen opruimen. De onderwijsvrouw die ontheemde, door het systeem opgejaagde studenten een beetje een thuisgevoel weet te geven. Een groepje studenten dat opvangt regelt voor buitenlandse studenten die dreigen af te vallen. De studieadviseur die mislukte studenten een luisterend oor biedt en nieuwe perspectieven ontvouwt. De man van personeelszorg die de meest oninpasbare mensen nog probeert op te kalefateren en in het arbeidsproces te reintegreren. Dit zijn de werkers van barmhartigheid! Aandachtig in het kleine, behulpzaam in het gewone, heldhaftig in het taaie. Wanneer wordt gewoon, nuttig en goed werk een werk van barmhartigheid? Het is zo moeilijk om in algemene termen te zeggen waar barmhartigheid begint.

Vorbij het gewone en goede: de kansloze, weerloze, hopeloze, hulpeloze, waardeloze, erbarmelijke nabij zijn. En dit doen vanuit een bijzondere innerlijke bewogenheid.

Rechtvaardig of barmhartig?

Ik zie in mijn omgeving niet zoveel werkers van barmhartigheid. Ik heb de afgelopen maanden nog eens goed om me heen gekeken in de wereld waarin ik werk, de wereld van het hoger onderwijs. Ik zie vooral hardwerkende mensen. Mensen van goede wil, mensen die ervoor gaan: ijverige en strijdlustige collega's, bezorgde managers, naar rechtvaardigheid strevende bestuurders. Ik zie ook de conflicten die ontstaan als belangen strijden en mensen elkaar tegenstreven. Wat me opvalt is dat we onze handelswijze vaak toetsen aan de hand van de vragen: correct of niet correct? Consequent of niet consequent? Goede procedure gevolgd? En dat we beleid beoordelen aan de hand van de vragen: efficiënt of niet? Rechtvaardig of niet? Zolang we bezig zijn met de vraag van de rechtvaardigheid, denken we nog in principes, in verdedigbare uitgangspunten, meer of minder terechte beslissingen. En we accepteren de prijs ervan: een ingecalculeerd, onvermijdelijk en verantwoordbaar leed. Barmhartigheid vraagt om een andere manier van kijken. Barmhartigheid begint waar het denken in de categorieën van rechtvaardig en onrechtvaardig ophoudt: waar leed niet meer wordt ingecalculeerd en gebillijkt, maar wordt gezien en gelenigd.

Het gaat niet om de vraag naar recht en onrecht: werken aan barmhartigheid gaat daaraan voorbij.

Onzichtbaar leed

Ik zie in de directe en nabije omgeving ook niet veel slachtoffers, ik kom ze althans bijna niet tegen. Ons hoger onderwijs zit zo in elkaar (en misschien geldt dat voor grote delen van de maatschappij), dat slachtoffers vakkundig aan het zicht worden onttrokken. Ze worden gemarginaliseerd en raken uit het circuit. Er is in het hoger onderwijs veel onzichtbaar en eenzaam leed. Het wordt goed verborgen en wordt misschien alleen zichtbaar in de marge. Je zou er, in de drukte van alledag, gewoon aan voorbijgaan. Ik ben, en ook de mensen om me heen zijn bijna allemaal als die haastige rabbijnen in het verhaal van de barmhartige samaritaan: we hebben een drukke agenda, zijn voorgeprogrammeerd door onze eigen goede bedoelingen en richten de blik strak vooruit, op ons doel.

Werken aan barmhartigheid vindt plaats in de marge. Het begint met het zien van dingen waar anderen aan voorbij lopen.

Een omslagpunt

Ik denk dat werken aan barmhartigheid begint met ánders leren kijken. Een vrije en onbevangen blik hebben en dan ineens gegrepen worden door... wat je niet voor mogelijk had gehouden. Ik heb eigenlijk geen antwoord op de vraag hoe dat begint. Ergens moet er een moment zijn waarop gewone zielen, vrolijke en harde werkers, ijverige en strijdlustige geesten, gevoelige bezorgde rechtvaardige mensen nog door iets anders worden bewogen en werkers van barmhartigheid worden. Soms lijkt het alsof de barmhartigheid zich ineens aandient, alsof mensen haar daarvoor niet kenden. Maar feitelijk zijn ze al een lange weg gegaan, voordat ze uitkomen bij de barmhartigheid.

Barmhartigheid kan geoefend worden. We kunnen leren kijken met een barmhartige blik. We kunnen elkaar een weg wijzen van barmhartigheid.

Oefenen in barmhartigheid

Ik ben zelf geen werker van barmhartigheid. Of misschien een heel klein beetje. En toch heeft het me veel gedaan om met de traditie van barmhartigheid kennis te maken. Het straalt ook af op mijn gewone werk. Het zijn maar kleine dingen. Ik ben er een ander soort manager van geworden, met een net iets andere insteek die menselijke ruimte probeert te scheppen: gevoeliger, aandachtiger, bewuster zowel van de schade die we kunnen aanrichten als van de kansen die er zijn om mensen op te richten.

Ik heb het woord barmhartigheid weer actief leren gebruiken, na jaren dat het eigenlijk nauwelijks voor mij bestond. Barmhartigheid: nu ik het woord weer ken, kan ik situaties benoemen waarin het daarom gaat, kan ik gevoelens benoemen die eraan appelleren, kan ik er een plaats voor zien in en vanuit mijn werk. Er was de toevallige kennismaking met een paar bevlogen werkers van barmhartigheid – ik proefde de sfeer en begon iets te vermoeden van hun werkveld. Er was een boekje dat een keer door mijn handen ging en dat me op bepaalde dingen attent maakte. En vooral was er een aangrijpende videoreportage die me tot tranen toe bewoog: dat was een beslissend moment. Dus eerst het woord zelf, toen de mensen, daarna de ideeën, tenslotte de gevoelservaring. En toen pas kwam praktijk zelf in beeld.

Werken in barmhartigheid doet een beroep op onze eenvoud. Het is niet moeilijk. Maar er gaat een lang proces aan vooraf van innerlijke vorming en voorbereiding.

Wat weerhoudt me op de weg van de barmhartigheid?

Maar zoals gezegd: ik ben maar een bescheiden werker op de weg van de barmhartigheid. Ik heb me niet alleen de vraag gesteld wat me nu heeft bewogen, wat me nu aantrekt, maar ook wat me weerhoudt om de barmhartigheid meer in de praktijk te brengen. Allereerst moet ik constateren dat ik wat angstig ben. Ik sta er schuchter tegenover, omdat ik voel dat werken aan barmhartigheid heel subversief zal zijn: het zet heel mijn leven op zijn kop. Het verstoort de voorzichtige, comfortabele balans die ik heb gevonden. Ik ga daardoor alles anders zien: misschien een beetje zoals het schaap de herder ziet, duizelend, draaiend, duikelend, ondersteboven.

Ik word ook weerhouden door een gebrek aan ruimte, aan plaats, aan tijd. Het leven is al zo vol, zo vast, zo strak geprogrammeerd. Is er nog plaats voor een beetje barmhartigheid? En zou dat genoeg zijn? Een beetje werken aan barmhartigheid bestaat niet, zoals je niet een beetje zwanger kunt zijn of een beetje op reis kunt gaan. Dat besef weerhoudt me, doet me aarzelen en terugkruipen in mijn schulp.

Ik denk dat werken aan barmhartigheid heel ongemakkelijk kan zijn. We vertrekken vaak met een zacht, allervriendelijkst beeld van barmhartigheid: maar zo is het niet. Barmhartigheid is vaak een kwestie van hard tegen hard. Het appèl dat op ons wordt gedaan, komt altijd ongelegen. Barmhartigheid is een brutaal monster, dat niet te verbergen is, niet te temmen en niet braaf in zijn mand blijft liggen. Nee, het is een indringer in onze levens, een bron van onrust die ons nooit meer verlaat.

Een andere aarzeling wordt ingegeven door het besef van kwetsbaarheid – barmhartigheid pak je niet alleen aan, maar gezamenlijk. Anders houd je het niet vol. Anders bereik je ook niets. Je moet de dingen georganiseerd aanpakken, anders blijven ze marginaal en halen ze niets uit: druppels op een gloeiende plaat. Maar als je samen werkt, als je de dingen een structuur kunt geven, durft te geven, dan heeft barmhartigheid een kans. Alleen dan.

Eenvoudige daden

Zodoende zijn er nogal wat redenen waarom ik me geremd voel. Ik ben bang dat barmhartigheid mijn leven op zijn kop zet. Ik ben bevreesd dat ik er niet genoeg ruimte voor kan maken. Ik voel me vaak ongemakkelijk, als barmhartigheid in de buurt komt. En ik mis de anderen die me zouden kunnen helpen om barmhartigheid in de praktijk te brengen, en die ik nodig heb om het tot een geloofwaardig project te maken. En zo lijkt barmhartigheid iets groots, iets moeilijks, iets van veraf te zijn en te blijven. Terwijl het eigenlijk gaat om een eenvoudige daad, concreet, nabij. Waar barmhartigheid precies begint, weet ik niet: maar het is belangrijk om te leren zien. Zien waar je een helpende hand kunt bieden. Zien waar je een brokje kunt aanreiken. Zien waar mensen gebroken zijn en gebukt gaan en hoe er je iets aan kunt doen. Helpen is vaak misschien niet eens het juiste woord: het gaat er heel eenvoudig om naderbij te komen. Eenvoudige daden zijn genoeg, in de marge waar barmhartigheid een rol kan spelen.

Wat me helpt, is het luisteren naar oude verhalen: over mensen die vroeger ook al de barmhartigheid in de praktijk hebben gebracht. Over heiligen. Maar ook over de gewone mensen uit hun omgeving. In de verre middeleeuwen was barmhartigheid een alledaags woord, een begrip

van alledag. Sinds ik erop gespist ben, kom ik het woord overal tegen: in de psalmen, in middeleeuwse literatuur, bij Coornhert, bij Vondel, op het toneel. Het helpt me wel om me te realiseren, dat zoveel mensen voor zijn gegaan op de weg van barmhartigheid, elk op hun eigen manier, aarzelend in het begin, langzaam aan overtuigd, af en toe vermoeid of door twijfel bevangen. En dat barmhartigheid vroeger iets heel vanzelfsprekends was, iets waar je niet om heen kon.

Tot het uiterste

Er zijn mensen die zich tot het uiterste overgeven aan hun barmhartige levenstaak. Ze zetten zich in, sparen zich niet, kennen geen grenzen, gaan maar door. Eenmaal bewogen, is er geen houden meer aan. En ofschoon ze wel verweren, verslijten ze niet. Het is veeleisend maar verslinderend werk, hartverwarmend maar vaak onder grimmige omstandigheden, vreugdevol maar dikwijls ook hard tegen hard. Hoe houden ze het vol, de werkers van barmhartigheid?

Werkers van barmhartigheid zijn vaak onbarmhartig voor zichzelf. Dat is niet zo erg, als ze zich er maar van bewust zijn. Zou het anders kunnen?

©Charles van Leeuwen

Charles van Leeuwen is directeur van het Talencentrum van de Universiteit Maastricht. Hij was eerder directeur van het Titus Brandsma Instituut en betrokken bij de uitgave van het boekje Barmhartigheid: een levensroeping (Nijmegen 1998)